

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

6-2025
IJTIMOIY FANLAR

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

manbalar asosidagi tahlili.....	347
G.Sh.Shaydullayeva	
Turon sivilizatsiyasi aholisining ijtimoiy holatiga madaniy aloqalarning ta'siri.....	353
I.S.Aslonov	
O'zbekiston SSRda 1960–1980-yillarda qishloq xo'jaligi boshqaruvida byurokratik muammolar va davlat mulkini talon-taroj qilish holatlari.....	358
X.Burxanov	
Raqamli jamiyatda axborot xavfsizligini ta'minlash mexanizmlari	362
N.R.G'ulomova	
Ziyorat turizmi: uning tarixiy-tadrijiy rivojlanishi va o'ziga xos xususiyatlari.....	367
Sh.F.Allanazarov	
Komil Xorazmiy asarlarida ijtimoiy-iqtisodiy hayot tahlili.....	380
A.T.Toshmamatov	
O'zbek va ukrain xalqlari madaniy uyg'unligining tarixiy namoyasi: Xasanovlar oilasi misolida	380
Sh.A.Mirzamidinova	
Ashurali Zohiriyning shaxsiyati, faoliyati va merosi.....	384
O.B.Abdunosirova	
Amir Temur va Temuriylar davrida pul munosabatlari	390
M.X.Muzaffarov	
Vengriya va Turkiy dunyo: tarixiy bog'lanish va aloqalari.....	393
S.F.Norbekov	
Sharqiy Slavyan diasporasining Turkistondagi madaniy va ma'rifiy hayoti (1918–1924 yy.).....	398

ILMIY AXBOROT

I.T.Boltaboev	
Ijtimoiy adolat konsepsiyasining zamonaviy falsafiy talqinlari.....	409
I.S.Aslonov	
O'zbekiston SSRda 1945–1980 yillarda sug'orish va melioratsiya tizimining rivojlanishi	413
N.M.Axmadiyev	
Yangi O'zbekistonda kelesajak avlod tarbiyasiga gerontologik mexanizmini yanada rivojlantirish.....	417
B.X.Karimov	
Ongni boshqarish falsafasi hamda globallashtirish sharoitida inson tafakkuri barqarorligini ta'minlashning zamonaviy konsepsiyasi	420
E.X.Zoyirov	
Ya'qub Charhiy ta'limotida borliq nazariyasi.	425
Sh.T.Abbosova	
Buyuk ipak yo'lida ilm-fan va madaniy muloqot rivoji.....	431
Sh.N.Niyozova	
Vatanparvarlikning ma'naviy-falsafiy mohiyati va shaxsning ijtimoiy-axloqiy yetukligi.....	434
Sh.X.Matyobova	
Xorazm vohasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va ularning Yangi O'zbekistonga ta'siri.....	438
R.D.Dehqonov	
Teatr san'atining yoshlar ruhiy-axloqiy rivojlanishiga ta'siri	442
Z.T.Tursunboyev	
O'zbekistonda oilaviy zo'ravonlikning oldini olishda konformizm omilining ahamiyati	446
R.D.Dehqonov	
Yangi O'zbekistonda yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishda teatr san'atining o'rni.....	451
Z.T.Tursunboyev	
“Tazyiq va zo'ravonlik” tushunchalari: turlari va oilada oldini olish mexanizmlari	455
N.T.Xolikov	
Globalashuv sharoitida egoistik tafakkur shakllanishini tadqiq etishning nazariy-metodologik asoslari.....	459
Sh.A.Rasulova	
Harakatlar strategiyasidan Yangi O'zbekistongacha: xotin-qizlar ijtimoiy-siyosiy mavqeiini mustahkamlanishi	462
A.A.Aloxunov	



UO'K: 94(575.1+477.6):37.018

SHARQIY SLAVYAN DIASPORASINING TURKISTONDAGI MADANIY VA MA'RIFIY HAYOTI (1918–1924 YY.)**CULTURAL AND EDUCATIONAL LIFE OF THE EAST SLAVIC DIASPORA IN TURKESTAN (1918–1924)****КУЛЬТУРНАЯ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ЖИЗНЬ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ В ТУРКЕСТАНЕ (1918–1924 гг.)****Norbekov Suhrob Farxod o'g'li** 

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti "Jisnoniy madaniyat va gumanitar fanlar kafedrası assistenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada 1918–1924-yillarda Turkistonda yashagan sharqiy slavyan diasporasining madaniy va ma'rifiy hayoti tarixiy manbalar asosida tahlil qilindi. Maqolada rus, ukrain va belarus jamoalarining mahalliy ijtimoiy-madaniy muhitga integratsiyasi, til va din masalalari, turmush tarzi va nikohlar kabi muammolar hamda ularning ijobiy va salbiy natijalari ochib beriladi. Xususan, sharqiy slavyan jamoalari tomonidan tashkil etilgan yoki ularga tegishli bo'lgan maktablar, madaniyat uylari, kutubxona va povestixonalar faoliyati ko'rib chiqiladi. Ilmiy tadqiqot natijasida Turkiston hukumatining sovet maorif va madaniyat siyosati sharoitida sharqiy slavyan diasporasining madaniy-ma'rifiy hayotiga ko'rsatgan ta'siri, etnik integratsiya jarayonining ijtimoiy-oila va madaniyat darajasidagi omillari, tudrat-loyihalar va jahondan ajralish faktorlarini aniqlashga erishildi. Shuningdek, diasporaning mahalliy jamiyat bilan manfaatli aloqalari, ta'lim-tarbiya muassasalari orqali o'zaro madaniy almashinuv jarayonlari ham tahlil qilindi. Tadqiqotda arxiv hujjatlari, davriy gazeta-maqolalar, ilmiy monografiya va maqolalar asosiy manba sifatida foydalangan.

Abstract

This article analyzes the cultural and educational life of the East Slavic diaspora in Turkestan (1918–1924) based on historical sources. The main focus is on the integration of Russian, Ukrainian, and Belarusian communities into the local socio-cultural environment, including issues of language, religion, lifestyle, and intermarriage, as well as their positive and negative outcomes. In particular, the study examines schools, cultural houses, libraries and reading rooms established by, or associated with, the East Slavic diaspora. The research reveals the impact of Soviet educational and cultural policies in Turkestan on the diaspora's cultural and intellectual life, the social and familial factors of ethnic integration, and the constraints of geographic and ideological isolation. It also highlights the diaspora's productive relations with the indigenous society and the processes of cultural exchange through educational institutions. The study relies on archival records, periodical publications, and scholarly works.

Аннотация

В статье анализируется культурная и просветительская жизнь восточнославянской диаспоры в Туркестане (1918–1924 гг.) на основе исторических источников. Основное внимание уделено интеграции русских, украинцев и белорусов в местную социально-культурную среду, включая языковые и религиозные особенности, быт и браки, а также положительные и отрицательные результаты этого процесса. Отдельно рассматривается деятельность школ, домов культуры, библиотек и читальн, созданных или поддерживаемых диаспорой. Исследование выявляет влияние советской политики в области народного образования и культуры в Туркестане на жизнь диаспоры, социально-семейные факторы этнической интеграции и ограничения географической и идеологической изоляции. Также анализируются продуктивные связи диаспоры с населением местности и процессы культурного обмена через образовательные учреждения. В работе использованы архивные документы, периодические издания и научные исследования.

Kalit so'zlar: Turkiston, sharqiy slavyan diasporasi, madaniy integratsiya, maktablar, madaniyat uylari, maorif siyosati, sovet davri, ma'rifiy muassasalar.

Key words: Turkestan, East Slavic diaspora, cultural integration, schools, cultural houses, educational policy, Soviet era, educational institutions.

Ключевые слова: Туркестан, восточнославянская диаспора, культурная интеграция, школы, дома культуры, образовательная политика, советский период, учебные заведения.

KIRISH

XX asr boshlarida Turkiston o'lkasi millatlari va sivilizatsiyalari turlicha bo'lgan ko'p millatli hudud edi. Chor Rossiyasi davrida bu erga rus, ukrain, belorus kabilar ko'chib kelib, harbiy garnizonlar,

TARIX

temiryo'l qurilishi va dehqonchilik kabi sohalarda joylashgan[5]. 1917–1924-yillarda esa inqilob va fuqarolar urushi sharoitida sharqiy slavyan diasporasi davr boshqaruvining qayta tashkil etilishi jarayonida yangi tarkibga kirdi. 1918-yildan boshlab Turkistonda tashkil etilgan sovet hokimiyati maorif va madaniyat sohalarda ko'p qirrali islohotlar olib bordi, bu esa diasporaning madaniy va ma'rifiy hayotiga keskin ta'sir ko'rsatdi[4; 7].

Turkistondagi sharqiy slavyan jamoalari dastlab chor ma'muriyati, harbiy garnizonlar, temir yo'l qurilishi va sanoat korxonalari bilan bog'liq tarzda shakllangan bo'lsa[1; 6], 1918–1924 yillarga kelib ularning bir qismi mahalliy shahar va qishloq jamoalariga chuqurroq singib bordi. Bu jarayonda til, din, turmush tarzi va madaniy qadriyatlar borasidagi farqlar hamda sovet hukumatining mafkuraviy talablari integratsiya jarayoniga murakkab tus berdi. Bir tomondan, sharqiy slavyanlar sovet maorif va madaniyat siyosatini o'lkaning turli hududlarida amalga oshirishda muhim tayanch guruh sifatida ko'rilgan bo'lsa[4; 7], ikkinchi tomondan, mahalliy musulmon aholi bilan o'zaro munosabatlarda ishonchsizlik va madaniy begonalik elementlari ham saqlanib qoldi.

Boshqa tomondan, sharqiy slavyan jamoalari landshaftga o'ziga xos iz qoldirdi: ular uylar qurdi, ishchi maktablari ochdi, klublar, madaniyat uylari va kitobxonalar tashkil etdi[5; 6]. Mazkur jarayon mahalliy musulmon aholi va jadid ma'rifatchilari bilan boy almashinuv va siyosiy-mafkuraviy dialog ham olib bordi. Shu tariqa, Turkistonda sharqiy slavyanlar etnik va madaniy jihatdan ham integratsiya darajasiga erishishga urinayotganida, ularning jamiyatdagi roli va xaqiqiy mavqe borasida ilmiy jamoatchilikda hali ham turli fikrlar mavjud.

Ilmiy tadqiqotlardagi bo'shliq shundaki, Turkistondagi sharqiy slavyan diasporasining demografiyasi va islohotlar tarixi borasida alohida asarlar bo'lsa-da[1; 6], diniy-madaniy hayot yoxud o'qitilishi haqidagi xususiy masalalar keng yoritilmagan. Xususan, ushbu diasporaning madaniy integratsiyasi, til-din omillari, shuningdek, ochilgan maktab va madaniy korxonalarda ta'lim-ma'rifiy faoliyati mavzulari o'z yoritilishini kutmoqda[4; 7].

Maqolaning maqsadi – 1918–1924-yillarda Turkistonda yashagan sharqiy slavyan diasporasining madaniy va ma'rifiy hayotini tarixiy manbalar asosida yoritib, ularning madaniy integratsiyasi muammolari va natijalarini tahlil qilishdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: (1) diaspora etnik guruhlarining Turkiston jamiyatiga integratsiyasida til, din va ijtimoiy farqlar qanday rol o'ynaganini ko'rsatish; (2) sharqiy slavyanlar tashkil etgan yoki ularga tegishli bo'lgan maktablar, madaniyat uylari, kutubxonalar faoliyatini o'rganish; (3) sovet maorif va madaniyat siyosatining sharqiy slavyan diasporasi madaniy hayotiga ta'sirini baholash; (4) integratsiya jarayonining ijobiy va salbiy tomonlarini baholash hamda Turkiston jamoatchiligida yuzaga kelgan natijalarni ochib berish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Sharqiy slavyan diasporasining madaniy integratsiyasini o'rganishda avvalgi tadqiqotlar asosida bir nechta nazariy yondashuvlar mavjudligi ko'rsatib o'tiladi. Birinchi yondashuv – etnik integratsiya atrofida shakllangan bo'lib, unda diasporaning o'zligini saqlash va mahalliy jamiyatga moslashuv omillari tahlil qilinadi. Ikkinchi yondashuv – madaniy almashinuv gagi – tillar, urf-odatlar, diniy qarashlar orqali jamoalararo muloqot jarayonlari ustiga urg'u beradi. Uchinchi yondashuv – ta'lim va madaniyat nazariyasi bo'lib, u maktablar, madaniyat uylari va kutubxonalar faoliyati orqali madaniy taraqqiyotni o'rganadi. Ushbu yo'nalishlar diaspora jamoalari hamda mahalliy o'quv va madaniy muassasalarning o'zaro ta'sirini tushunishga katta imkoniyat ochadi. Masalan, slavyan jamoalariga tegishli maktab va madaniyat uylari tarmoqlari Ukraina va Belorussiya tajribalari asosida tuzilgan bo'lib, ular orqali rus tili va sovet bilimlari mahalliy aholiga etkazildi. Shu kabi avvalgi tadqiqotlarda (Murtaeva, 2015; Rojanskiy, 2006; Qosimova, 1998) rasman nashr etilgan statistik ma'lumotlar va umumiy tasvirlar keltirilgan.

M.Rojanskiyning Markaziy Osiyodagi rus diasporasi haqidagi tadqiqoti esa Rossiya imperiyasi va sovet davrida rus aholisining siyosiy-ma'naviy kayfiyati, identiteti va mahalliy jamiyat bilan munosabatlariga alohida e'tibor qaratadi[6]. Unda madaniy-ma'rifiy muassasalar – rus maktablari, pravoslav cherkovi, klublar va kutubxonalarning diaspora hayotidagi o'rni yoritiladi. Biroq tadqiqotning asosiy e'tibori butun Markaziy Osiyoga qaratilgan bo'lib, Turkiston o'lkasidagi alohida mintaqaviy xususiyatlar cheklangan darajada yoritilgan.

Sovet maorif siyosati va uning Turkistondagi amalga oshirilishi masalasi Sh. Qosimova va A. Rohimov asarlarida turli jihatlar bilan aks etgan[4; 7]. Qosimova sovet maorif siyosatining Turkiston sharoitida "maorif orqali sovetlashtirish" vositasiga aylanganini, bunda rus tilidagi maktablar va

aralash maktablarning alohida o'rin tutganini ko'rsatib o'tadi[4]. A. Rohimov esa maorif va madaniyat sohasidagi institutsional o'zgarishlarni, jumladan, eski rus-tuzem maktablari negizida yangi tipdagi sovet maktablarining shakllanish jarayonini tahlil qiladi[7].

M.Abdurazzoqova Turkistonda madaniyat va sanoat siyosati masalalarini o'rganar ekan, 1917–1924 yillarda tashkil etilgan madaniyat uylari, klublar va ommaviy ma'rifiy tadbirlarning mafkuraviy mazmuniga alohida to'xtaladi[5]. Unga ko'ra, mazkur muassasalar avvalo rus tilidagi ishchi va xizmatkorlar ommasini qamrab olgan, keyinchalik esa mahalliy aholini ham jalb etish vazifasi qo'yilgan.

Biroq mavjud adabiyotlarda ajoyib geografik va demografik kontekstga qaramay, madaniy-ma'rifiy hayotning o'ziga xos tafsilotlari kam ko'rsatilgan. Xususan, slavyan diasporasining mahalliy maktablar, kutubxonalar va madaniyat uylari orqali olib borgan aniq faoliyati haqida ilmiy tahlil etarli emas. Avvalgi tadqiqotlardagi asosiy bo'shliq – 1918–1924 yillar kesimida rus, ukrain va belorus jamoalarining mahalliy aholi bilan til va din orqali o'zaro aloqalari bo'yicha analitik ma'lumotlarning etishmasligidir. Shu bois, yangi manbalarga tayangan holda tahlil jarayonida quyidagilar izlanadi: maktab va madaniyat uylarining tashkil etilishi hamda kutubxonalar – diasporaning madaniy hayoti infratuzilmasi sifatida; hamda shu muassasalarda yo'lga qo'yilgan ta'lim va ma'rifat jarayonlari.

1918–1924 yillardagi Turkistondagi sharqiy slavyan diasporasi mavzusi bo'yicha mavjud nazariy va amaliy adabiyotlarning bir qator kamchiliklari ko'zga tashlanadi. Avvalo, rus va belorus tilidagi tarixiy adabiyotda sovet tashkil etilishi, qishloq xo'jaligi migrantlari yoki harbiy garnizonlar tarixi to'liq yoritilgan bo'lsa, lekin ta'lim-tarbiya va madaniyat masalalari cheklangan. Mahalliy tillardagi tarixshunoslikda esa, ko'proq jadid maktablari va milliy uyg'onish jarayonlari asosiy mavzu, sharqiy slavyanlar faqat shu kontekstda eslatilgan. Mazkur bo'shliqni to'ldirish uchun, tarixiy yoki etnografik manbalarning turli turlari (arxiv hujjatlari, partiya hamyotasi hisobotlari, maktab darsliklari, gazetalari) va xalqaro tarjimon materiallardan foydalangan holda kengroq tahlil talab etiladi.

Shuningdek, sovet hokimiyatining Turkistonda amalga oshirgan ta'lim va madaniyat siyosati ham ilmiy mahsulotlarda qisman tegishlilik bilan tahlil qilingan. Masalan, Qosimovning (1998) «Sovet maorif siyosati va Turkiston» asarida maktablar masalasi ko'tarilgan bo'lsa-da, unda slavyan diasporasi markaziy tahlil obyektiga olinmagan. Xuddi shuningdek, Abdurazzoqova (1981) tomonidan shakllantirilgan madaniyat-siyosati tahlili ham aniq jamoalar qarashlariga cheklangan. Shu sababli, 1918–1924 yillar kontekstida diasporaning madaniy integratsiya jarayoniga oid ilmiy zaruriyat avvalgidan ham ko'proq dolzarb ekanini ko'rsatadi.

Biroq mavjud adabiyotlarda sovet davrining dastlabki yillaridagi ijtimoiy larzalar va ocharchilik sharoitida diasporaning o'zini saqlab qolish strategiyalari etarlicha yoritilmagan. Ushbu bo'shliqni to'ldirishda xorijiy tadqiqotchilarning yondashuvlari muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Adeeb Khalid o'zining "Culture and Power in Colonial Turkestan" asarida Turkistondagi madaniy hayot va hokimiyat munosabatlarini tahlil qilar ekan, sharqiy slavyan aholisining "madaniyat tashuvchi" sifatidagi roli bolsheviklar davrida qanday qilib "inqilobiy modernizatorlar" rolga almashganini ko'rsatib beradi. Uning fikricha, diaspora vakillari ko'pincha mahalliy jadidlar bilan raqobat va hamkorlik o'rtasidagi murakkab munosabatlarda bo'lgan [11].

Marco Buttino esa "Революция наоборот: Средняя Азия между падением царской империи и образованием СССР" monografiyasida 1917–1924-yillardagi inqirozlarni o'rganib, Turkistondagi rus va slavyan aholisining shahar makonlarida (ayniqsa, Toshkentda) to'planishi va ularning madaniy hayoti ko'proq "ochlikdan omon qolish" va "etnik birdamlikni saqlash" instinktlari bilan bog'liq bo'lganini ta'kidlaydi. Buttino diasporaning madaniy muassasalari nafaqat ma'rifat, balki siyosiy mobilizatsiya markazlari bo'lganini asoslaydi [12].

Shuningdek, Sergey Abashin "Советский кишлак: между колониализмом и модернизацией" asarida sovet modernizatsiyasi loyihasini tahlil qilib, slavyan mutaxassislari (o'qituvchilar, agronomlar) qishloq joylariga kirib borishi orqali nafaqat texnologik, balki madaniy va maishiy o'zgarishlarni (kiyim, gigiyena, turmush tarzi) olib kirganini, bu esa "kundalik hayotning mustamlakachiligi" va "sovetlashuvi" o'rtasidagi chegaralarni xiralashtirganini qayd etadi [13]. Ushbu xorijiy tadqiqotlar diasporaning madaniy hayotini nafaqat ichki rivojlanish, balki kengroq ijtimoiy-siyosiy kontekstda ko'rish imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Metodologiya jihatidan maqolada tarixiy-kontekstual va manbaviy tahlil usullari birlashtirildi. O'zbekiston Milliy Arxivining tegishli fondlari (masalan, Xalq maorif komissarligi hisobotlari, 1575-,

TARIX

1567-, 2300-fondlardan materiallar) hamda “Turkiston ovozi”, “Qizil Turkiston” kabi davriy bosma nashrlarga murojaat qilinib, Rossiya va Turkiya ma’ruzalar dallil qartalari o’rganildi[2; 8–10]. Shuningdek, avvalgi tadqiqotchi maqolalar (Murtaeva, Rojanskiy, Qosimova, Abdurazzoqova, Rakhimov kabilar)dan foydalanib, turkiy va slavyan xalqlarning madaniy-siyosiy o’zaro aloqalari tahlil qilindi[1;4;5;6;7].

Ushbu maqolada tarixiy-kontekstual uslub qo’llanadi. Tadqiqotda primar manbalar (masalan, O’zbekiston Milliy Arxivi fondlaridagi maktablar va madaniyat uylarining hujjatlari, partiya hisobotlari, davr gazetalar) va ikkinchi darajali manbalar (milodiy kitoblar, monografiyalar va akademik qidiruv natijalari) birgalikda tahlil qilinadi. Manbalar tanlashda avvalo 1918–1924 yillardagi Turkiston kontekstiga mos keladigan ishlar olinadi. Arxiv manbalaridan O’zbekiston Milliy Arxivi (fond R-142, R-1567, R-1575, R-2300)dagi ta’lim-tarbiya va madaniyat bo’limlari hisobotlari, partiya komitetlari hujjatlari va mahalliy mehribonlar faoliyatiga oid yozuvlar foydalanildi. Davriy bosma nashrlardan esa “Turkiston ovozi”, “Qizil Turkiston” gazetalaridagi maorif va madaniyat haqidagi maqolalar va elonlar, shuningdek, mahalliy viloyatlar byulletenlari tahlil qilindi. Tahlil uslubi sifatida mavjud matn va hujjatlar tematik kontent-tahlil usuli bilan tahlil qilinishi rejalashtirildi: ma’lumotlar maktablar, madaniyat uylari, kutubxonalar va etnik integratsiyaga oid aniq mavzular bo’yicha guruhlanadi va solishtiriladi. Ish jarayonida kontekstual taqqoslash ham qo’llaniladi: masalan, turkistonlik rus diasporasining o’rni bilan Moskva yoki boshqa mintaqalar diasporasi o’rtasidagi farqlar ko’rib chiqiladi.

Qidiruv va tanlab olish: tadqiqot ramkasi bo’yicha qisman kvantitativ statistik ma’lumotlar (maktab va kutubxona soni, o’qituvchi va o’quvchilar statistikasi) ham jamlanadi. Til masalasi ham alohida e’tiborga olinadi: manbalar rus, o’zbek va belorus tillarida bo’lgani uchun tarjimalar aniqligi va lug’aviy konteksti tahlil qilinadi. Shu bilan birga, har bir natija ishonchligini ta’minlash uchun trikulyatsiya prinsipi qo’llanadi – ya’ni bir muhim fakt bo’yicha kamida ikki mustaqil manba ishora berilishi kafolatlanadi. Misol uchun, Toshkent shahridagi birinchi rus maktablarining tashkiloti haqidagi ma’lumotlarni qishloq aholisining gazeta xabarlaridan va arxiv hujjatlaridan olingan statistikalar orqali tekshirish kutiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Etnik jamoalarning madaniy integratsiyasi: muammolar va natijalar. Turkistonda sharqiy slavyan diasporasi asosan shahar va o’lkadagi rus tili maktablari, madaniyat uylar va ishchi klublar atrofida to’planib yashadi[6]. Ularning integratsiyasiga til va din omillari kuchli ta’sir ko’rsatdi. Aslida, rus, ukrain va belorus tillarida olib borilgan ta’lim va madaniyat, mahalliy musulmon aholi orasida boshda o’zi ajralib ko’rinardi[4;6]. Lekin qator omillar, xususan, aralash nikohlar, ikkilangan iqtisodiy manfaatlar va maktablarda sinfdoshlik aloqalari orqali madaniy almashinuv yuz berdi. Masalan, Arxiv ma’lumotlariga ko’ra, Samarqand va Toshkentdagi rus tilidagi maktablarda o’qigan musulmon bolalari orasida rus tilini yaxshi bilganlar keyinchalik mahalliy o’qituvchi va rahbar bo’lib etishdi[4;9]. Shu tariqa, madaniy-kun tartibiga oid muammolar ijtimoiy va tili bilan bog’liq muammolar kartasini hamga olib keldi.

Integratsiya jarayonidagi muhim masala til edi. Rus tilik maktab va kutubxonalarning mavjudligi mahalliy aholi orasida fuqarolik qudratini oshirishga yordam bergan bo’lsa (ya’ni rus tilini o’rganish orqali yuqori ma’lumot olgan shaxslar paydo bo’ldi)[4;7], bu holat milliy madaniyatning rivojlanishiga to’siq ham bo’lishi mumkin edi. Maorif sohasida Qosimova sharhlaganidek, sovet hokimiyati “xalq ta’limi vaqfini” slavyan rahbarligi ostida markazlashtirishga harakat qilgan, bu esa mahalliy tillardagi etakchilikka tazyiq o’tkazdi[4; 7]. Shuningdek, din masalasi ham jamoalarning separatsiyasini kuchaytirdi: rus kirka va cherkovlari mavjud bo’lgan shahar mahallalarida turdosh jamoalar ko’proq ijtimoiy tarmoq hosil qildi, mahalliy masjid va madrasa egalari esa boshqacha ma’naviy yo’nalishlarni ilgari surishdi.

Shunga qaramay, rus, ukrain va belorus diasporasi a’zolari bir qator jihatdan mahalliy jamiyatga moslashishga harakat qildi. Ular o’zlarining moddiy madaniyatiga (kiyim-kechak, mebel, oshxona anjomlari), adabiy va musiqa an’analari qaramay, ba’zan mahalliy uslubdagi san’at kechalarini o’tkazdi, mahalliy madaniyat namoyandalarini raspedelarga taklif qildi[5;6]. Bu holat etnik integratsiyaning eng ijobiy natijalaridan birini ko’rsatadi: ya’ni ikki tomon ham bir-birini qabul qilib, ba’zi jihatlarida sosial-madaniy moslashuv amalga oshdi.

Shuni ta’kidlash lozimki, integratsiyaning natijalari har xil bo’ldi. Katta shaharlarda diapazyonlar orasidagi aloqalar kengaygan bo’lsa (Ruskiye, ukrainskiye jalobchilari Toshkent,

Samarqandda partiyalarda va jamoatchilik mashg'ulotlarida qatnashdi)[5;6], qishloq joylarda ruslar asosan qishloq xo'jaligi ishlarida band bo'lgan va mahalliy aholi bilan ko'proq iqtisodiy darajadagina aloqada bo'ldi. Bukdiqlar, sharqiy slavyanlarning ayrim mahalliy jamoalar bilan aralash nikohlar tuzgani haqida ham ma'lumot bor; bunday nikohlar, asosan, oddiy ishchi qavatda ko'p bo'lgan[6]. Bu ham vaqt o'tishi bilan ishchi jamoalar orasidagi madaniy muloqotiy muhitni kengaytirgan, biroq o'rta sinf va ma'naviy etakchilar qatlamida hali ham g'oyaviy va madaniy tafovutlar saqlangan.

Maktablar, madaniyat uylari va boshqa ma'rifiy muassasalar faoliyati. 1918 yildan e'tiboran Turkistonda sovet maorif siyosati asosida rus va millis mixlangan maktablari kengaytirildi[4; 7]. O'zbekiston Milliy arxivida saqlangan hujjatlarga ko'ra, Toshkent va Samarqandda rus silkidagi boshlang'ich va yakkalik maktablar foni mandati asosida rus bo'lgan o'qituvchilar faoliyat yuritgan[4;9]. Misol uchun, Toshkent viloyatidagi bir hisobotda butun 1919 yilda 12 rus maktabi va 8 aralash maktabda 500 dan ortiq o'qituvchi faoliyat yuritgani qayd etiladi[4]. Rus maktablarida slavyan jamoasi farzandlari bilan birga mahalliy bolalar ham o'qigan, bu orqali til va madaniy ko'priklar paydo bo'ldi.

Madaniyat uylari va ishchi-klublar ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi. 1918–1924-yillarda Farg'ona, Toshkent va Buxoro kabi shaharlar ishchi qatlami uchun klublar va Konsonanstara tashkil etdi[5; 6]. Rus madaniyat ming yilda bayram namoyishlari, musobaqalar, sevoy teatriga sayohatlar o'tkazishdi. Masalan, 1920-yilda Samarqanddagi madaniyat uyida rus va ukrain jamoalari dramaturg Janriepning pyesini sahnalashtirib, uning asarlarini o'zbek tilida tarjima qildi[5]. O'zbekiston arxiviga kiritilgan ma'lumotlarda rus klublarining turkiy teatr to'garaklariga ham homiylik qilgani, ularni poytaxt sirkida, o'zbek aktyorlari ishtirokida ko'rsatma berishga chaqirgani qayd etilgan[8]. Bu madaniyatlar o'rtasidagi hamkorlik aloqalarining integratsiyalashishda ijobiy omiliga aylanib, xalqaro madaniy qo'shnini shakllantirishga xizmat qildi.

1918–1924 yillarda Turkistonda ishchilar klubi, qizil burchak, madaniyat uyi singari muassasalarning tashkil etilishi sovet madaniyat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'ldi[5]. Bu maskanlarda spektakllar, ma'ruzalar, siyosiy targ'ibot tadbirlari bilan bir qatorda badiiy o'qishlar, musiqa va raqs kechalari ham o'tkazilgan. Sharqiy slavyan diasporasi vakillari ushbu muassasalarda ijodiy jamoalar, havaskor teatr truppalari, xor va orkestrlar tashkil etib, rus va boshqa slavyan xalqlari madaniy merosini namoyish etganlar[5; 6].

Bu maskanlar nafaqat dam olish, balki savodsizlikni tugatish markazlari vazifasini o'tadi. Masalan, 1920-yilda Toshkentda tashkil etilgan "Lunacharskiy nomidagi madaniyat uyi"da rus va ukrain dramatik to'garaklari faoliyat yuritib, ular orqali inqilobiy g'oyalar targ'ib qilingan.

Integratsion jihat: Ushbu klublarga sekin-asta mahalliy yoshlar ham jalb qilingan bo'lib, bu madaniy almashinuvning dastlabki o'choqlari bo'lib xizmat qildi.

Til va etnomadaniy jarayonlar: Slavyan diasporasi ichida ukrain va belarus tillarining qo'llanilish doirasi qisqarib, rus tili dominant (yetakchi) muloqot vositasiga aylandi. Ukrain va belarus jamoalari o'z milliy maktablarini ochishga uringan bo'lsalar-da (masalan, 1919-yilda Toshkentdagi ukrain gromadasi faoliyati), resurslar etishmasligi va unifikatsiya siyosati tufayli ular asosan rus maktablariga singib ketdi. Diasporaning katta qismi mahalliy tillarni o'rganishga ehtiyoj sezmagani, bu esa "Yevropa shahri" va "Eski shahar" o'rtasidagi madaniy devorning saqlanib qolishiga olib kelgan.

Kutubxona va povestixonalar tarmog'i ham kengaytirildi. 1919–1922-yillarda rus tilidagi kitob fonli eng yirik kutubxonalar rus jamoasi patronajida ravnaqlandi; masalan, Toshkentdagi rus kitobxonasi 5 mingdan ortiq kitob bilan ishladi, unga O'zMA huzuridagi arxivlardan xomiylik qilindi[8; 9]. Arxiv ma'lumotlariga ko'ra, Turkistonda bittadan rus diaspora maktabi bilan birga 12 ta kutubxona ochilgan bo'lib, ularning ba'zi raqamlari Ramizing sonlarini muevini[4;9]. Mahalliy bolalarning rus klassik literaturasi bilan tanishuvi va yonida turk cho'laklik kitoblar ham yarim sinflarga tushib ketdi. Bu holat madaniy integratsiya uchun yo'l ochib berganicha kabi, milliy adabiyotning evolyutsiyasi uchun muhim artefakt bo'ldi.

Kutubxonalar faoliyatida ham diaspora vakillari muhim rol o'ynagan. Arxiv hujjatlarida rus tilidagi adabiyotlar bilan bir qatorda mahalliy tillardagi kitoblar fondi shakllanib borayotgani, bu esa ikki tilli o'quv muhiti paydo bo'lishiga olib kelgani qayd etiladi[8; 9]. Bunday ikki tilli muhit mahalliy aholi orasida rus tilini o'rganishga, diaspora vakillari orasida esa mahalliy til va madaniyatga qiziqish uyg'otgan.

Sovet hukumatining maorif va madaniyat siyosati diasporaga ikki xil ta'sir ko'rsatdi. Bir tomondan, maktab va kutubxona tarmog'i sharqiy slavyan jamoalarini birlashtirib, ularni yangi sovet

TARIX

qadriyatlari va ko'nikmalari bilan tanishtirdi (ular partiya tug'idan ma'lum muddat o'tdi, yig'ilish va tadbirlarida qatnashdi[4;5]). Ikkinchi tomondan, Marksizm-Leninizm ta'limi mahalliy diniy-ma'naviy an'analarni chetlab o'tdi, bu rus diasporasi ichida ham totidalik (Shekov) paydo bo'ldi[4;5]. Qosimova bosimdagi bayonot berishicha, Turkistonning sovet davridagi maktablari ijtimoiy turmush tarzi va tarbiya-talimini tartibga solishda moslashuv chorasiga aylandi[4; 7].

Shuni hisobga olish kerakki, ba'zi regionlarda (masalan, Farg'ona vodiysi yoki Andijonda) maktab va madaniyat muassasalarining farqlari kamroq bo'lgan. Arxiv hujjatlarida madaniy-tadbirlarning ovul va shaharlar qiyoslamasi ko'rsatilgan: ochiq maydondagi konsertlar, qishloq xududida mobil kinoteatr truppalarning namoyishlari kabilar polvonlik o'tkazildi[4;9]. Bu, birinchidan, atrof-muhitdagi madaniylarini umumlashtirishga, ikkinchidan, sharqiy slavyan va turkiy qishloq ahlini bir tomonga yig'ishga xizmat qildi.

Arxiv hujjatlari (O'MA, R-142 va R-1575 fondlari) tahlili shuni ko'rsatdiki, 1918-yilgacha mavjud bo'lgan cherkov-prihod maktablari va diniy ta'lim muassasalari tugatilib, ularning o'rniga "Yagona mehnat maktablari" tashkil etilgan.

Sharqiy slavyan diasporasi farzandlari uchun mo'ljallangan maktablarda diniy ta'lim butunlay chiqarib tashlandi va kommunistik mafkura (ateizm) singdirila boshlandi. Bu jarayon kekxa avlod va yoshlar o'rtasida qadriyatlar ziddiyatini keltirib chiqardi. 1922-yilga kelib, Toshkent va Samarqand shaharlaridagi rusiyazbon maktablarning 85 foizi to'liq davlat ta'minotiga o'tkazildi va o'quv dasturlari sovetlashtirildi.

Natija sifatida, sharqiy slavyan diasporasi Turkiston jamiyatining madaniy rivojlanishida muhim rol o'ynadi, xususan, sovetlashtirish siyosatini ildam amalga oshirish uchun maorif va madaniyat muassasalarini kengaytirdi. Ularning faolligi natijasida Turkistonda abonim tribuna bo'lib qolgan rus-sovet madaniyati va mahalliy xalqlar hayoti o'rtasida ko'prik yaratilgan bo'lsa, shu bilan birga, etnik va mafkura masalalari yangi diskussiyalarni avj oldirdi. Bu tadqiqotning tarixshunoslik uchun ahamiyat fikr shundan: sharqiy slavyan diasporasi masalasini yoritish Turkistonning kommunistik davrida hamda mustamlaka davrida ham ahamiyatga ega bo'lgan. Dissertatsiya uchun mavzu sifatida olish orqali, bu ijtimoiy qatlamning o'rganilishi Turkiya shaharlarining xalqaro aloqalari, milliy uyg'onishlar va davlat tarixiga oid yangi jihatlarni ochib beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

1918–1924-yillarda Turkistonda sharqiy slavyan diasporasining madaniy va ma'rifiy hayoti murakkab, ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda integratsiya va ajralish hamda hamkorlik va ziddiyat omillari bir pallada kohna qarashlari bilan kechdi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki: bir tomondan, rus, ukrain va belorus jamoalari maktablar va madaniyat muassasalari tashkil etib, yangi sovet dunyosiga maqbul ma'rifiy va madaniy infratuzilma yaratishda faol qatnashgan; ikkinchi tomondan, til, din va siyosiy mafkura farqlari ularning mahalliy jamiyat bilan haqiqiy integratsiyasiga to'sqinlik qilgan [5;6;8].

Siyosiy vosita sifatida foydalanish: 1918–1924-yillarda sharqiy slavyan diasporasi Turkiston ASSR hukumati uchun mintaqani sovetlashtirish va modernizatsiya qilishda asosiy ijtimoiy tayanch bo'lib xizmat qildi. Ularning madaniy muassasalari (maktablar, teatrlar) mahalliy an'anaviy jamiyatga yangi dunyoviy turmush tarzini "eksport qilish" vositasiga aylantirildi.

Ichki transformatsiya: Sovet maorif siyosati natijasida diaspora ichidagi etnik xilma-xillik (ukrain, belarus o'ziga xosligi) yo'qolib, yagona "sovet-rus" madaniy qatlamining shakllanish jarayoni tezlashdi.

Cheklangan integratsiya: Diasporaning madaniy hayoti boy va serqirra bo'lishiga qaramay, u asosan o'z ichiga yopiq (anklav) xarakterga ega bo'lib qoldi. Mahalliy musulmon aholisi bilan madaniy muloqot 1924-yilga qadar asosan rasmiy tadbirlar va siyosiy yig'ilishlar doirasida cheklanib, chuqur maishiy-madaniy sintez darajasiga ko'tarilmadi.

Mikrotarixiy yondashuvni qo'llash: Sharqiy slavyan oilalarining shaxsiy arxivlari, kundaliklari va xotiralarini o'rganish orqali "katta siyosat"ning oddiy insonlar taqdiriga ta'sirini yoritish. Masalan, O'zbekiston Milliy Arxividan tashqari, shaxsiy kolleksiyalardagi fotosuratlar va yozishmalarni ilmiy muomalaga kiritish.

Qiyosiy tahlil o'tkazish: Turkistondagi slavyan diasporasining madaniy hayotini Kavkaz yoki Volgabo'yi mintaqasidagi shunday jarayonlar bilan solishtirma tahlil qilish. Bu orqali Turkiston mintaqasining o'ziga xos xususiyatlarini (masalan, islom omili kuchliligi sharoitidagi diasporalar hayoti) aniqroq ko'rsatish mumkin.

Gender aspektini o'rganish: Sharqiy slavyan ayollarining "Hujum" harakati arafasidagi faoliyati, ularning mahalliy xotin-qizlar bilan madaniy muloqotdagi o'rni (tibbiyot, pedagogika sohasidagi aloqalar) bo'yicha alohida tadqiqotlar olib borish.

Arxiv hujjatlarini raqamlashtirish va tizimlashtirish: 1918–1924-yillarga oid madaniyat uylari va maktablarning hisobotlarini (O'MA R-2300 va R-1567 fondlari) mavzulashtirilgan holda kataloglashtirish, bu kelajakdagi tadqiqotchilar uchun qulay manbaviy baza yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Murtazaeva R.H. Migratsion jarayonlar O'zbekistonda, XIX asr oxiri – XX asr boshida. – Germaniya: Lambert, 2015, 14-bet.
2. O'zbekiston Milliy Arxivi (O'MA), fond R-142, op. 2, inv. 119, var. 21.
3. Solovyov N.I. O'zbek xalq ertaklarini to'plash Turkiston guberniyasida. – Toshkent, 1923.
4. Qosimova Sh. «Sovet maorif siyosati va Turkiston», // O'zbekiston tarixi masalalari. – Toshkent, 1998, 45–48-bet.
5. Abdurazzoqova M. Turkistonda madaniyat va sanoat siyosati (1917–1924). – Toshkent: Fan, 1981, 91–93-bet.
6. Rojanskiy M. Rus diasporasi Markaziy Osiyoda (XIX–XXI asr boshlarida). – Sankt-Peterburg, 2006, 121–124-bet.
7. Rakhimov A. Maorif va madaniyat sohasidagi o'zgarishlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004, 61-64-bet.
8. O'zbekiston Milliy Arxivi (O'MA), fond R-1575, inv. 1, ish 23, var. 56.
9. O'zbekiston Milliy Arxivi (O'MA), fond R-1567, inv. 1, ish 12, var. 44.
10. O'zbekiston Milliy Arxivi (O'MA), fond R-2300, inv. 1, ish 87, var. 27.
11. Khalid A. Culture and Power in Colonial Turkestan // Cahiers d'Asie centrale. – 2009. – № 17–18.
12. Buttino M. Revolyutsiya naoborot: Srednyaya Aziya mejdu padeniem tsarskoy imperii i obrazovaniem SSSR. – Moskva: Zvenya, 2007.
13. Abashin S. Sovetskiy kishlak: mejdu kolonializmom i modernizatsiyey. – Moskva: NLO, 2015.